

Valentin Jenko

Uvajanje mašnih proprijev v slovenskem prevodu novega rimskega mašnega obreda po letu 1965

*The Introduction of Mass Propria in the Slovenian
Translation of the New Roman Mass Rite After 1965*

Izleček: Prvi del članka prikazuje mašne proprije oz. lastne mašne speve in temelji na popisu celotnega *Rimskega graduala* (1974). Tako je nastal pregled vseh spevov v *Rimskem gradualu*, razvrščenih po imenu, vrsti, liturgičnem času oziroma dnevu ter bibličnem mestu. Prikaz v članku je splošen. Posebej sta izpostavljena psalmsko-biblični značaj in kristološka dimenzija psalmov in drugih bibličnih besedil. V drugem delu članka obravnavamo vprašanje uveljavljanja teh besedil v Cerkvi na Slovenskem po drugem vatikanskem cerkvenem zboru. Pri tem najprej prikažemo stanje na področju mašnih spevov pred uvedbo domačih jezikov v bogoslužje. Nato črpamo iz prepisa debate o cerkveni glasbi, ki ga hrani Nadškofijski ordinariat v Ljubljani in ki je potekala v začetku leta 1965 na II. liturgičnem tečaju v Ljubljani. Prepis nam omogoča vpogled v del specifičnega procesa razmišljanja o mašnih spevih v Cerkvi na Slovenskem, v katerem so sodelovali vidnejši glasbeniki, zborovodje in duhovniki.

Ključne besede: mašni propriji, bogoslužno besedilo, *Rimski gradual*, cerkvena ljudska pesem, dejavno sodelovanje

Abstract: The first part of the article presents the Mass propria, or proper Mass chants, and is based on a catalogue of the entire Roman Gradual (1974). This resulted in an overview of all the chants in the Roman Gradual, classified by name, type, liturgical season or day, and biblical passage. The presentation in the article is general in nature. Particular emphasis is placed on the psalmodic-biblical character and the Christological dimension of the psalms and other biblical texts. In the second part of the article, we address the issue of the adoption of these texts in the Church in Slovenia following the Second Vatican Council. In doing so, we first describe the situation regarding Mass chants prior to the introduction of vernacular languages into the liturgy. We then draw on a transcript of a debate on church music, preserved by the Archdiocesan Ordinariate in Ljubljana, which took place in early 1965 during the Second Liturgical Course in Ljubljana. The transcript provides insight into part of this specific process of reflection on Mass chants within the Church in Slovenia, in which prominent musicians, choir directors, and priests participated.

Keywords: Mass propers, liturgical text, Roman Gradual, folk church song, active participation

Uvod

Iz dostopnih virov je razvidno, da je bilo uveljavljanje gregorijanskega petja na Slovenskem dokaj neuspešno. Čeprav je od začetka 20. stoletja prišlo do pomembnega napredka v bogoslužju, tudi na področju gregorijanskega korala, in je bila želja papeža Pija X., da bi pri koralnem petju bogoslužnih besedil sodelovali tudi verniki (TLS), Smolik ugotavlja, da »skušnja kaže, da ta želja ni bila izvedljiva, vsaj pri nas ne, kljub vztrajnemu prizadevanju naših glasbenikov. Ovira sta bila tako jezik kot koralni način petja.« (1969, 102) Pomen koralnega petja je tudi v tem, da je neločljivo povezano z bogoslužnim besedilom. Opuščanje petja koralnih spevov tako skoraj nujno privede tudi do opuščanja bogoslužnega besedila. Ker so mašni propriji pomemben in sestavni del uradnega obreda, je prvi del članka namenjen njihovi predstavitvi. Drugi del članka pa prikaže, kako so k temu vprašanju pristopali v Cerkvi na Slovenskem neposredno po zaključku drugega vatikanskega cerkvenega zbora.

1 Kaj so mašni propriji?

Lastni mašni spevi, kot v slovenščini imenujemo mašne proprije, so tisti spevi svete maše, ki jih v latinskem jeziku označujemo z izrazom *proprium missae*. Od tod tudi slovensko ime mašni propriji. Pridevnik *proprius* lahko ima v latinskem jeziku več pomenov: ne skupen z drugim, poseben, svoj na poseben način, posamezen, pravi, primeren, ustrezen. Gre torej za speve, ki posameznemu liturgičnemu dnevu dajejo pravo, njemu lastno vsebino in so se že zelo zgodaj v organskem razvoju liturgije ustalili (McKinnon 2000, 372) ter so kot taki s strani Cerkve tudi predpisani za javno bogoslužje.

Poglejmo, kaj o mašnih proprijih piše slovenski strokovnjak za gregorijanski koral Jurij Snoj: »Lastna liturgična vsebina kateregakoli praznika ali dne je mogla biti izražena le v posebnih besedilih, ki so bila lastna samo enemu prazniku ali dnevu liturgičnega leta. Vsebina posamičnih dni liturgičnega leta je tako potekala oz. se je obnavljala preko besedil mašnega in oficijskega proprija.« (1999, 29–30)

Spevi mašnega proprija so zbrani v uradni liturgični knjigi *Ordo cantus missae*, ki je bila uporabljena kot načrt za *Rimski gradual*, ki je izšel leta 1974, vendar ne kot tipična, ampak kot privatna izdaja (editione privata). *Spremni dekret za Ordo cantus missae*, s katerim je opremljen tudi *Rimski gradual*, v skladu s *Konstitucijo o svetem bogoslužju* določa, da je treba zaklad cerkvene glasbe ohranяти in gojiti z največjo skrbnostjo (B 114) ter da je treba izpopolniti tipične izdaje knjig gregorijanskega petja (*Decretum quo approbatur ordo cantus missae*, 117 [*Graduale sacrosanctae Romanae ecclesiae de tempore et de sanctis* 1974]). Gre za liturgično knjigo, ki je v prvi vrsti namenjena zboru (*sholi*) in vsebuje mašne proprije ter ordinarij za celotno liturgično leto.

1.1 Spevi po številu in glasbenih vrstah

Sestava *Rimskega graduala* po posameznih spevih, glasbenih vrstah in njihovem številu je razvidna iz tabele št. 1.

Glasbena vrsta	Število spevov
<i>Introitus</i> (vstopni spev)	164
<i>Gradual</i> (stopniški spev)	125
<i>Alleluia</i> (aleluja)	158
<i>Sequentia</i> (sekvenca)	5
<i>Tractus et cantica</i> (trakt)	25
<i>Offertorium</i> (darovanjski spev)	115
<i>Communio</i> (obhajilni spev)	163
<i>Antiphona</i> (antifona)	44
<i>Hymna</i> (himna)	14
<i>Psalmi</i> (psalmi)	21
<i>Cantica evangelica</i> (evangeljski slavospevi)	2
<i>Responsoria</i> (odpevi)	9
<i>Responsa</i>	6
<i>Varia</i> (različno)	4
Skupaj spevov	855

Tabela 1: Posamezne glasbene vrste/žanri po številu

Spevi so razvrščeni glede na kazalo v *Rimskem gradualu* in na splošno je to tudi vrstni red spevov pri bogoslužju, torej zapis, kdaj pridejo na vrsto pri sveti maši, ob upoštevanju reda svete maše. Najprej vstopni spev, nato stopniški spev, potem aleluja itd. To splošno pravilo velja sicer le za prvih sedem glasbenih vrst, če upoštevamo, da se v postnem času aleluja ne poje. Prav tako sekvence in trakti niso prisotni pri vsaki maši in se – tako kot himne – pojejo le na izbrane dni.

Prav tako psalmi, evangelijski spevi, odpevi itd. nimajo stalnega mesta pri vsakodnevni mašni liturgiji. Za natančno mesto posameznega speva je treba pogledati v *Rimski gradual*. V tabeli št. 2 je narejena primerjava spevov za prvo adventno nedeljo, prvo postno nedeljo in binkoštno nedeljo, ki ponazarja, kako so določeni spevi dodeljeni posameznemu liturgičnemu dnevu.

Glasbena vrsta	1. adventna nedelja	1. postna nedelja	Binkoštna nedelja
Vstopni spev	da	da	da
Stopniški spev	da	da	ne
Aleluja	da	ne	da (2 oz. 4 aleluje)
Sekvenca	ne	ne	da
Trakt	ne	da	ne
Darovanjski spev	da	da	da
Obhajilni spev	da	da	da

Tabela 2: Vrstni red spevov

Kot vidimo, vsaka maša oziroma vsak liturgični dan ne vsebuje vseh spevov, ampak so ti posameznemu dnevu dodeljeni glede na liturgični čas. Rimska liturgija torej ni šablonsko urejena – ravno nasprotno. Liturgija je bogata po vsebini in po svojih različnih spevih, ki so posameznemu dnevu dodeljeni glede na liturgični čas.

Tako npr. v adventu nimamo sekvenc in traktov. Trakti imajo zaradi spokornega značaja svoje mesto v postnem času, ko se pojejo namesto aleluje,

ki ima vselej značaj slovesnosti in veselja. Ob določenih dneh (npr. binkošti) ni stopniškega speva, so pa prisotne sekvenca in celo dve oziroma štiri aleluje.

V času od velikonočne osmine do binkoštna nedelje se stopniški spev izpusti, namesto njega pa se poje aleluja. Tako imamo v tem obdobju dve oziroma štiri aleluje, kar je gotovo ena izmed posebnosti rimske liturgije. Ker se v današnji liturgični praksi liturgična knjiga pevcev – *Rimski gradual* – skorajda ne uporablja, teh besedil v veliki večini nikoli ne slišimo. Splošna praksa je opustitev večine spevov mašnega proprija iz *Rimskega graduala* in zamenjava z drugimi, neliturgičnimi besedili. Izjemi sta psalm z odpevom in aleluja z vrstico, ki ju namesto iz *Rimskega graduala* vzamemo iz knjige beril in evangelijev (lekcionarja).

1.2 Žanrska različnost proprijev

Iz prve tabele je razvidno tudi, da so spevi razvrščeni glede na glasbeno vrsto oziroma nekakšen žanr. S tem želimo poudariti, da se spevi med seboj razlikujejo tudi po načinu izvajanja, kar je prav tako ena izmed značilnosti rimske liturgije. Žanrska različnost pomembno zaznamuje njen značaj. Vstopni spev je druga glasbena vrsta kot npr. aleluja, zato je tudi njegovo izvajanje povsem drugačno od izvajanja aleluje. To je še bolj razvidno, če upoštevamo trakto, ki so daljši, imajo bogato melizmatško strukturo in so glasbeno bolj dodelani. Enako kot se knjige Svetega pisma med seboj ločijo po literarnih vrstah (npr. psalmi, evangelij), se tudi spevi liturgije razlikujejo po glasbenih vrstah (vstopni spev, gradual, aleluja, trakt ...). Smisel različnih glasbenih vrst je predvsem v tem, da različni trenutki v liturgiji zahtevajo lasten glasbeni izraz. (Mahrt 2006, 5–14) V tem smislu nam gregorijanski koral odpira pot do razumevanja in udejanjanja dejavnega sodelovanja vernikov: bodisi da izraža molitev, spodbuja k ubranosti duši ali pa svete obrede obdaja z večjo slovesnostjo, kakor lahko razberemo iz *Konstitucije o svetem bogoslužju* (B 112).

1.3 Svetopisemski značaj proprijev

V tabeli št. 3 je prikaz razporeditve spevov oziroma njihovih besedil glede na izvor. Vidimo lahko, kolikšen delež besedil je vzet iz Stare zaveze in kolikšen iz Nove zaveze oziroma iz kakšnega drugega vira. Za primerjavo

navajamo tudi, kolikšen delež besedil Stare zaveze je vzet iz knjige psalmov ter kolikšen del besedil Nove zaveze iz evangelijev. Navedena sta tudi deleža apokrifnih knjig ter drugih virov. To seveda ne pomeni, da v *Rimskem gradualu* ni besedil iz drugih knjig Stare in Nove zaveze; zaradi prostorske omejitve jih tukaj ni mogoče navesti.

Vrsta	SZ	NZ	Psalmi	Evangeliji	Apokrifne	Drugo	Skupaj
<i>Introitus</i>	142	17	109	5	3	2	164
<i>Gradual</i>	117	5	108	3	2	1	125
<i>Alleluia</i>	93	32	79	25	2	31	158
<i>Sequentia</i>	0	0	0	0	0	5	5
<i>Tractus et cantica</i>	23	0	19	0	0	2	25
<i>Offertorium</i>	103	6	87	3	0	6	115
<i>Communio</i>	83	75	68	64	2	3	163
<i>Antiphona</i>	22	15	17	13	0	7	44
<i>Hymna</i>	1	0	0	0	0	13	14
<i>Psalmi</i>	21	0	21	0	0	0	21
<i>Cantica evangelica</i>	0	2	0	2	0	0	2
<i>Responsoria</i>	2	1	0	1	0	6	9
<i>Responsa</i>	1	0	1	0	0	5	6
<i>Varia</i>	1	0	0	0	0	3	4
Skupaj	609	153	509	116	9	84	855

Tabela 3: Mesto liturgičnih besedil glede na izvor

Kot je razvidno, je besedil iz Stare zaveze precej več kot tistih iz Nove zaveze. Pravzaprav besedila Stare zaveze predstavljajo dobrih 70 % vseh besedil v *Rimskem gradualu*, medtem ko je besedil iz Nove zaveze nekoliko manj kot 18 %. Dalje je treba poudariti širok obseg besedil iz knjige psalmov. Ta v *Rimskem gradualu* predstavljajo kar 60 % vseh besedil in kar 83 % vseh besedil Stare zaveze. Znano je, da ima psalter že od začetkov Cerkve

posebno mesto v njenem liturgičnem življenju, zato ne preseneča, da ta besedila najdemo tudi v spevih mašnega proprija.

Ker je vseh bibličnih besedil v *Rimskem gradualu* skoraj 90 % (762 spevov od skupno 855), bi morda lahko rekli, da gre pri opuščanju teh besedil za svojevrstno neskladnost z naročilom drugega vatikanskega cerkvenega zbora, da je Sveto pismo pri obhajanju bogoslužja »največje važnosti« (B 24). Seveda s tem ne želimo postaviti branja Svetega pisma nad obhajanje evharistije. Vseeno pa je to pravilo pomembno, saj gre za eno izmed splošnih pravil, ki naj bi usmerjalo prenovo bogoslužja tako, »da bi krščansko ljudstvo v svetem bogoslužju bolj gotovo doseglo obilje milosti« (21). Liturgija namreč predstavlja živi kontekst, v katerem se razlaga bibličnih besedil neposredno nanaša na Kristusa in nanj usmerja, tako da je jasno, da preko teh besedil govori Bog sam.

1.4 Kristološki pomen proprijev

Ko govorimo o mašnih proprijih, običajno najprej poudarimo, da gre za navdihnjena besedila, ki so bila v bogoslužne knjige za petje sprejeta zaradi svojega mesijanskega in kristološkega pomena, in ne samo zato, ker so pesmi. »V skladu s tem pojmovanjem so cerkveni očetje sprejemali celotni psalter in ga razlagali kot prerokbo o Kristusu in Cerkvi. Iz istega razloga so psalmi določeni za sveto bogoslužje.« (MBu 109) Tako je učil papež Pavel VI. in osvetljeval izročilo, ki smo ga prejeli od svetih očetov in liturgije, ki so »v psalmih upravičeno slišali Kristusa, kako kliče k Očetu, ali Očeta, ki govori s Sinom« (109).

Kristološki pomen teh besedil izhaja iz enote med Staro in Novo zavezo, ki je v tem, »da se Nova zaveza v Stari skriva, Stara pa v Novi odkriva« (BR 16). Kot še poudarja konstitucija, besedila Stare zaveze »dobivajo ter razkrivajo polnost svojega pomena v Novi zavezi« (16). Zaradi tega mašni propriji v Cerkvi predstavljajo glas preroštva o Kristusu.

Pomislimo samo na besede psalma 24 na prvo adventno nedeljo: »Kajti vsi, ki te pričakujejo, ne bodo osramočeni.« (Ps 24,3a) Ali na vstopni spev božične vigilije: »Danes boste spoznali, da pride Gospod in nas reši.« (2 Mz 16,6-7) Ali pa na veličastno besedilo trakta pri večerni maši velikega četrtega (*In cena Domini*): »Od sončnega vzhoda do zahoda je veliko moje

ime med narodi. In na vsakem kraju se daruje in prinaša mojemu imenu čista daritev; kajti veliko je moje ime med narodi. Pridite, jejte moj kruh in pijte vino, ki sem vam ga pripravil.» (Mal 1,11; Prg 9,5)

2 Stanje na področju mašnih spevov pred bogoslužno obnovo

V času pred bogoslužno obnovo drugega vatikanskega cerkvenega zbora je bila na področju cerkvene glasbe v veljavi okrožnica o cerkveni glasbi papeža Pija XII. *Musicae sacrae disciplina* iz leta 1955. V skladu s predhodnim učenjem papežev okrožnica pri slovesnih mašah prepoveduje petje bogoslužnih besedil v domačih jezikih, krajevni ordinariji pa morejo izjemoma dati dovoljenje za petje nekaterih ljudskih pesmi v domačem jeziku, vendar šele potem ko so bila odpeta bogoslužna besedila v latinščini. (OG 47)

Pri neslovesnih evharističnih daritvah pa okrožnica dopušča tudi petje domačih pesmi, »da verniki pri sveti daritvi niso navzoči kot nemi in skoraj nedejavni opazovalci, ampak da spremljajo sveto dogajanje z mislijo in glasom, da se združijo z duhovnikovimi molitvami, le pesmi naj se pravilno prilagajajo raznim mašnim delom, kot smo z velikim veseljem zvedeli, da se dogaja v mnogih pokrajinah katoliškega sveta« (64).

Slovenija v tem pogledu ni bila izjema. Tudi pri nas so pri pétih mašah namesto liturgičnih spevov peli domače cerkvene ljudske pesmi. O tem poroča Nadrah v svoji disertaciji in pravi: »Da je bilo cerkveno ljudsko petje pri pétih mašah udomačeno tudi pri nas, dokazuje med drugim dejstvo, s kakšno težavo so naši cecilijanci uvajali pri péti in slovesni maši latinsko petje.« (1969, 19)

Vpogled v tedanjo pevsko prakso pri péti maši nam razkrivajo tudi zapisi liturgika Marijana Smolika, ki se ujemajo s tem, kar smo že navedli – namreč, da so namesto mašnih spevov peli ljudske cerkvene pesmi. Na podlagi Smolikovih zapisov dobimo vtis, da je današnja praksa petja ljudskih cerkvenih pesmi nekakšen ostanek predkoncilske prakse. Seveda ne gre za to, da bi on sam kaj takega izrecno trdil, vendar so zapisi takšni, da o tem praktično ne puščajo dvoma. Ko opisuje čas neposredno po drugem vatikanskem cerkvenem zboru, ko je bilo delno že dovoljeno maševati

v slovenščini, Smolik navaja, da »večina naših vernikov niti ni bila posebej pozorna, kaj mašnik moli slovensko, ker smo tudi prej med vso mašo s slovenskimi pesmimi 'prekrivali' mašnikovo latinsko molitev in branje« (1987, 15).

Drug, podoben Smolikov zapis je iz leta 1992. V njem navaja tudi težave in izzive pri ustvarjanju slovenskih besedil, ki bi se bolje skladala z latinskimi besedili proprijev. Omenja tudi, da je to področje občutljivo predvsem zaradi veselja Slovencev do petja in zaradi že uveljavljene prakse petja v cerkvi. Zaradi teh razlogov »smo tudi v skladu z navodili liturgičnih dokumentov v prenovljenem bogoslužju še naprej peli naše ustaljene cerkvene ljudske in zborovske pesmi« (1992, 168).

2.1 Liturgični tečaj v Ljubljani

Kar zadeva mašne speve, je Smolik že leta 1964 opozoril: »Videti je, da še nismo popolnoma pripravljeni na liturgijo v domačem jeziku, saj bo treba pripraviti za petje tudi vstopne, darovanijske in obhajilne speve ter graduale.« (1964, 18) Že leto zatem so na liturgičnem tečaju v Ljubljani razpravljali tudi o vprašanju mašnih spevov v domačem jeziku. V nadškofijskem arhivu v Ljubljani hranijo prepis razprave (NŠAL Cg, priloga k št. 252),¹ ki jo je nadškofijski ordinariat 1. februarja leta 1965 s spremnim pismom poslal škofijskemu ordinariatu v Mariboru »z željo, da ta vprašanja tudi Vaš svet preučuje ter nam sporoči svoje mišljenje« (NŠAL št. 252). Zaradi pomembnosti vprašanja je bilo potrebno, da to problematiko preuči tudi mariborski liturgični svet, a žal zaenkrat ni bilo moč najti nadaljnje korespondence.

2.2 Umestitev tečaja v kontekstu bogoslužne obnove

Liturgični tečaj, ki je potekal v začetku leta 1965 v Ljubljani, je zgodovinsko umeščen v čas neposredno pred izidom *Navodila za pravilno izvajanje konstitucije o svetem bogoslužju (Inter oecumenici)*, ki pri mašah z udeležbo ljudstva dovoljuje širšo uporabo slovenskega jezika. Navodilo je stopilo v veljavo 7. marca 1965. V prej navedenem spremnem pismu nadškofije

1 Zahvaljujem se Nadškofijskemu ordinariatu Ljubljana za dostop do arhiva, ki je redno zaprt za javnost.

je tudi omenjeno, da bodo prepis odobrenih koralnih melodij za duhovnike verjetno prejeli pred 7. marcem, kar verjetno nakazuje določene priprave na nove ukrepe na področju bogoslužja.

Uradna mašna knjiga v tem času je misal Janeza XXIII., ki je v zadnji izdaji izšel leta 1961. Papež Benedikt XVI. je leta 2007 v motupropriju *Summorum pontificum* to obliko mašnega obreda imenoval *izredna oblika rimskega obreda*. V začetku leta 1965 je v ročni obliki izšla tretja izdaja misala p. dr. Metoda Turnška. (Smolik 2004, 66) V tem misalu pa se že odražajo spremembe v mašnem obredu, ki so stopile v veljavo z navodilom (npr. opustitev Ps 42 v pristopnih molitvah in evangelija na koncu maše).

S tem lahko razpravo v Ljubljani umestimo v kontekst najzgodnejših ukrepov, ki jih je Cerkev na Slovenskem sprejela za obnovo bogoslužja po drugem vatikanskem cerkvenem zboru. Umestimo jo torej v čas, ko se je Cerkev pripravljala na velike spremembe v bogoslužju.

Navodilo je izšlo že 26. septembra 1964, odlok o spremembah v bogoslužju pa je bil 21. januarja 1965 objavljen v škofijskih okrožnicah (NŠAL 1965, Okr. št. 2). Navodilo dovoljuje, da je v skladu s krajevnimi razmerami v domačem jeziku mogoče peti tudi spremenljive mašne dele, torej vstopne, obhajilne in darovanske speve ter speve med berili (NK 57b). Odlok ljubljanske nadškofije, ki smo ga navedli, so spremljala navodila o uvajanju slovenskega jezika ter opisi različnih oblik sodelovanja vernikov pri sveti maši. Pri preprosti obliki zborne maše s petjem je bilo dovoljeno, da »spremenljive speve ali tudi nespremenljive dele maše pa nadomestuje ali spremlja ljudsko ali zborovsko petje cerkvenih pesmi (NŠAL 1965, Okr. št. 2, 9). Pri zborni maši »na spopolnjeni stopnji« je spremenljive speve bral molivec ali mašnik; ob večjem številu liturgičnih sodelavcev so jih recitali, na najvišji stopnji pa so uporabljali liturgično besedilo za petje po preprostih napevih. Pri peti maši je bilo dovoljeno spremenljive speve slovensko recitirati, če jih ni pel zbor. (1965, 10–11) Odlok je določal, da se za maše z udeležbo ljudstva uporablja *Rimski misal* p. dr. Metoda Turnška.

Z vidika petja je največ sodelovanja za ljudstvo omogočala preprosta oblika zborne maše, ki je dovoljevala nadomeščanje ali spremljanje spevov z domačimi pesmimi. Tudi izpopolnjena zborna maša je omogočala petje

spremenljivih delov, vendar je bilo treba peti liturgična besedila po preprostem koralnem napevu, pri peti maši pa jih je pel zbor.

2.2.1 Predlogi na II. liturgičnem tečaju

Na tečaju so sodelovali naši cerkveni skladatelji, med njimi prof. Matija Tomc. Sodelovali so tudi duhovniki in zborovodje (Tomaž Holmar, prošt Pavel Verderber) ter prevajalci (dr. Ferdinand Kolednik). Prisotna sta bila tudi ljubljanski ordinarij Jožef Pogačnik in generalni vikar Stanislav Lenič. Udeleženci tečaja so podali konkretne predloge za uvajanje mašnih spevov, ki si jih bomo pobliže ogledali.

Izražena so bila različna mnenja, vendar so se sodelujoči v eni stvari strinjali: liturgija naj bo domača tudi v cerkveni glasbi. Pomen te želje je lepo povzel dr. Oražem, ko je nekako na sredi razprave dejal: »[K]er vrata so odprta tudi za to, za izjemno dovoljenje, da bi se ti spevi, kot so darovanjski, obhajilni itn., nadomestili z domačimi kulturnimi vrednotami.« (NŠAL Cg, priloga k št. 252, 5)

Ko je leta 1969 izšel novi rimski misal, je bilo v ureditvi določeno, da je namesto mašnih spevov mogoče peti tudi druge primerne pesmi, ki jih mora odobriti škofovska konferenca (RMu 48, 87). Upanje, da bo nekoč mogoče namesto mašnih spevov peti tudi domače pesmi, se je s tem dokončno začelo uresničevati.

2.2.2 Opredelitev izrazov

Preden nadaljujemo, osvetlimo izraze, ki jih uporabljajo za besedila, o katerih razpravljajo. To so: *spremenljivi deli, teksti, ki jih imamo v sveti maši, mašni teksti, obdobje pesmi, psalmi, svetopisemsko in staro liturgično besedilo, koralni spevi*.

Holmar npr. uporablja več izrazov (*teksti, ki jih imamo v sveti maši, in mašni teksti iz psalmov in drugih svetopisemskih knjig*), Verderber pa npr. samo izraz *spremenljivi deli*. Verderberjevemu mnenju, da ljudstvo ne bo nikoli pelo spremenljivih delov, ki jih je naštel (gradualov, ofertorijev itd.), je Holmar pritrdil in imel pri tem v mislih *tekste, ki jih imamo v sveti maši*. (NŠAL Cg, priloga k št. 252, 3) Ta besedila imajo torej enak pomen. Gre za mašne proprije, tj. za vstopne speve, graduale, aleluje, obhajilne speve itd.

Izraz *mašni teksti* ima samo Holmar. Uporablja ga v kontekstu, ko predlaga, da bi pesniki in literati na podlagi prevoda Svetega pisma sestavili nova besedila. Malo kasneje ga uporabi še skupaj v kontekstu z izrazom *spremenljivi deli*, to pa na tak način, da se vidi, da mu izraza pomenita isto stvar. Glede na to bi izraz *mašni teksti* lahko pomenil slovenske prevode starih spremenljivih delov oziroma nove spremenljive dele, ki so namenjeni petju vernikov. (4)

Izraz *obdobne pesmi* uporabi samo dr. Oražem. Zanj so to »tiste mašne pesmi ali obdobne in prazniške, ki nekako parafrazirajo dogajanje« (4–5). Dr. Oražem ima v mislih to, kar je glede *mašnih tekstov* in *spremenljivih delov* predlagal Holmar. (4) Nadškofijska korespondenca potrjuje, da so bile *obdobne pesmi* tiste, ki jih je pel zbor pri peti maši, medtem ko je mašnik recitiral spremenljive mašne dele. (NŠAL Lz, 1462)

Izraz *koralni spevi* lahko pomeni katerikoli koralni spev, ne samo mašnih proprijev, izrazi *psalmi*, *svetopisemsko in staro liturgično besedilo* pa so tudi splošni. Iz konteksta izhaja, da se nanašajo na mašne proprije. (5–6)

V razpravi mnenja glede tega, katero slovensko besedilo uporabiti oziroma v kakšni obliki naj se poje, niso bila povsem enotna. Oblikovali sta se dve stališči: 1. besedila mašnih spevov je treba parafrazirati in 2. besedila mašnih spevov je treba prevesti in jih uporabljati.

2.2.3 Besedila spevov je treba parafrazirati

Prošt Verderber je poudarjal, da »verjetno nikoli ne bomo prišli do tega, da bi ljudstvo pelo spremenljive dele, vložke pri zborni maši: graduale, ofertorij itn., ampak bo treba sestaviti neke parafraze« (2). Te bi se pripravile kot skupine besedil, ki bi jih uporabljali za nedelje posameznih liturgičnih časov (po binkoštih, po veliki noči, za praznike).

V podobno smer je razmišljal dr. Dokler, ko je predstavil primer iz nemške Cerkve. Pri tem se je skliceval na članek graškega profesorja Amana, v katerem je ta predlagal, da bi nemški škofje »potrdili, da smemo naše domače cerkvene pesmi z melodijami in vsebino vplesti namesto tistih koralnih spevov v liturgiji, ki jih doslej na koralen način nikakor nismo mogli udomačiti« (5). Pri tem je poudaril, da v prizadevanjih za uvedbo

domačih pesmi namesto spremenljivih delov nismo sami, ampak imamo podporo tudi v drugih katoliških deželah.

2.2.4 Besedila mašnih spevov je treba prevesti

Med zagovorniki prevajanja besedil mašnih spevov so bili Tomaž Holmar, Kirigin in Medvešček. Naš duhovnik, organist in zborovodja Tomaž Holmar je sprva predlagal parafraze, nato metrične prevode, nato pa je svoje predloge dopolnil z mislijo, da bi umetniki in pesniki morali – kot se je izrazil – »ustvariti nekaj novega«. Ta predlog je pospremil z besedami: »Jaz mislim, da druge poti sploh ni, če hočemo, da bo ljudstvo res tako sodelovalo, kakor bi bil pravi ideal.« (4) Podobno kot Verderber pa je tudi on menil, da besedila mašnih spevov verjetno nikoli ne bodo postala ljudska: »Nikdar se jih naše ljudstvo ne bo oprijelo. Kakor tudi ne korala.« (3)

Holmarjevo stališče zato ni povsem enotno, saj je podpiral tako parafraze kot prevode. Iz njegovega zadnjega predloga pa lahko sklepamo, da je dejavno sodelovanje ljudstva pomembnejše od prevodov, ki ljudstvu po njegovem mnenju ne omogočajo takšne stopnje sodelovanja, kot jo omogočajo parafraze ali nova besedila.

Hrvaški liturgik, benediktinec p. Martin Josip Kirigin, je bil ostro proti parafraziranju. Izrazil je zaskrbljenost, saj parafraziranje vedno nekoliko razvojeni pomen besedila; ker pa gre za svetopisemska besedila, je predlagal, da »svetopisemsko in staro liturgično besedilo ohranimo v čim boljšem prevodu« (5). Stanko Medvešček je uporabo prevodov utemeljil s tem, da »če namreč ljudje ali pevci pojejo prevod iz latinskega besedila, tedaj ga duhovniku ni treba brati« (6). Skliceval se je na 48. člen *Navodila za pravilno izvajanje Konstitucije o svetem bogoslužju*, ki je stopilo v veljavo 7. marca tistega leta.

2.3 Sklepi liturgičnega tečaja

Dr. Oražem, ki je debato moderiral, je večkrat poudaril, da so ta vprašanja zahtevna. Že uvodoma, ko je bilo navedeno mnenje, da so slovenske folklorne parafraze slabokrvne in rahitične (1), je dejal, da je to »naš najtežji problem, pa tudi naša največja bolečina« (1). Pri tem se je skliceval na to, da imamo premalo glasbenikov, kot da bi bila to glavna težava.

Razprava se je potem sicer nadaljevala v kontekstu besedila, kar pa smo že obravnavali.

Pomembno je poudariti, da je Oražem v razpravi zaznal stremljenje k idealu, ki ga je nedvomno poudaril Holmar, kot smo tudi že navedli, in sicer, da naj bi ljudstvo dejavno sodelovalo tudi s petjem lastnih mašnih spevov. Ko je za besedila mašnih spevov predlagal uporabo metrike slovenskih pesmi, je še izrazil mnenje, »da bi ljudstvu ostala melodija, ki mu je priljubljena, ljudstvu bi ostal metrum, ki mu je tudi domač, in bi s tem res daleč prišli, da bi moglo ljudstvo sodelovati pri maši v tem okviru, kot smo jih tukaj slišali in ki so bili postavljeni kot ideal« (4). Oražem je nato malo kasneje ob razpravi poudaril: »To, kar nam bodo glasbeniki, upajmo, pripravili, pa vse to petje liturgično, ki je končno velik ideal, še ne bo takoj vpeljano. Še dolga leta, prav gotovo pa še letos, bodo te naše domače, slovenske maše prepletene z domačimi, slovenskimi pesmimi. Saj to je edino realno. Ne zamenjavati vrstnega reda. Velik problem je to in videli smo, da so zelo različni nazori.« (6)

Tako liturgični tečaj ni dal končnega odgovora na vprašanje vpeljevanja mašnih spevov v slovensko bogoslužje. Nedvomno pa je pokazal, da so bila ta vprašanja v tistem času zelo aktualna in da so se jih lotevali resno. Resnično lahko slutimo, da je bilo v igri nič več in nič manj kot »liturgično petje kot ideal«, kot se je izrazil Oražem. Čas pa še ni omogočal, da bi se v okviru bogoslužne obnove uresničil tudi ideal petja mašnih proprijev iz *Rimskega graduala* ali *Rimskega misala*, bodisi parafraziranih bodisi prevedenih v slovenščino. Ob tem pa so nekateri razpravljalci menili, da tak razvoj sploh ni mogoč, saj besedila oziroma »teksti, ki jih imamo v sveti maši, vzeti iz psalmov in drugih svetopisemskih knjig«, kakor je dejal Holmar, »nikdar se jih naše ljudstvo ne bo oprijelo« (3). Enako stališče sta imela tudi Verderber in dr. Dokler.

Liturgični tečaj je pokazal tudi na različne možnosti, ki so bile v okviru cerkvenih navodil takrat na voljo. Besedila Svetega pisma, torej predvsem psalmi, razpravljalcem predstavljajo temeljno besedišče mašnih proprijev, podan pa je bil tudi predlog, da bi za mašne proprije ustvarili nova besedila. Predloga, dana na liturgičnem tečaju, da bi namesto proprijev imeli skupine besedil za nedelje po liturgičnih časih in da bi domače cerkvene pesmi vpletli namesto koralnih spevov, sta se pravzaprav na neki način

uresničila. Do tega je prišlo nekaj let kasneje z izdajama ljudske pesmari-
ce *Slavimo Gospoda* (1979) ter *Cerkvene zborovske pesmarice* (zv. 1–12)
(1978 – 1983). Kaj s tem mislimo, bomo posebej razložili v zaključku.

3 Po letu 1965

Eno leto po razpravi je slovenska liturgična komisija v Rim poslala prošnjo
za odobritev in potrditev prevodov v slovenski jezik. Med drugim je pro-
sila za odobritev slovenskega prevoda Svetega pisma ter tudi za mašne
proprije, in sicer takole: »Psalmi, ki se nahajajo v isti izdaji Svetega pisma
v slovenskem jeziku in so zvesto prevedeni iz hebrejskega besedila, kakor
latinski prevod papeža Pija XII. iz leta 1945. Ti psalmi naj se uporabljajo
pri podaljševanju vstopnih antifon in podobnih besedil pri sveti maši.«
(NŠAL Lz, št. 403)² Odobritev in potrditev je iz Rima prišla 2. 3. 1966. (NŠAL
Lz, št. 469)

Tri leta kasneje, leta 1969, je revija *Cerkev v sedanjem svetu* pod skup-
nim naslovom *Različni načini petja mašnih spevov* objavila več člankov
o petju mašnih spevov z namenom, da bi nakazali smeri možnih rešitev
(1969, 101–106). Treba pa je navesti, da je v vmesnem času izšlo Navodilo
o cerkveni glasbi (1967), ki dovoljuje, da se namesto mašnih proprijev
lahko pojejo druge pesmi, »če se le take pesmi skladajo z delom maše,
s praznikom ali z bogoslužnim časom« (NG 32). To je bilo seveda novo
dovoljenje, ki v času liturgičnega tečaja še ni bilo dano. Avtorji, ki so član-
ke objavili v navedeni številki revije *Cerkev v sedanjem svetu*, pa so to že
lahko upoštevali.

Smolik je tako tam predstavil tudi *Preprosti gradual* (*Graduale simplex*)
in navedel dve možnosti večje prilagoditve našim posebnostim. Po prvi
bi antifone proprijev oblikovali svobodneje, po drugi pa, kot pravi, bi
»moral najprej spodbuditi pesnike, da bi nam dali izvirna besedila z vse-
bino, ki bi ustrezala praznikom in časom ter delom mašnega obreda,
po obliki pa bi bila spodbudna za komponiranje in izvajanje« (1969, 104).
Prispevek Toneta Drofenika je v marsičem podoben predlogom, ki so bili

2 Iz latinščine prevedel avtor.

podani že na liturgičnem tečaju v Ljubljani, mnenja pa je tudi bil, da prevodi mašnih proprijev v *Rimskem misalu* niso primerni (1969, 104–105). Eden od avtorjev (naveden samo z inicialkami R. V.) pa je takole zapisal: »Odprimo knjigo psalmov in spoznali bomo, da je Božja beseda vedno živa, vedno prepričljiva in nova. Veliki narodi imajo psalme celo prepevsne in uglasbene v narodnem duhu. Nekaj podobnega bomo morali ustvariti tudi Slovenci.« (1969, 135)

4 Zaključek

Razprava na liturgičnem tečaju o mašnih proprijih ter tudi kasnejši prispevki naših avtorjev, kot smo jih navedli, pričajo, da je bilo to vprašanje močno prisotno vsaj v drugi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja. Dvajset let kasneje je France Oražem v Cerkvenem glasbeniku pisal o mašnih in darovanjskih spevih, zbranih v prvem zvezku *Cerkvene zborovske pesmarice*. V prispevku pojasni tudi to, kako te pesmi nadomeščajo nekatere proprije (vstopne speve, darovanjske speve) ter tudi dele ordinarija (slava, vrstica aleluje, svet). (Oražem 1986, 66–67) V tem »nadomeščanju« lahko morda vidimo uresničenje predloga, danega na liturgičnem tečaju, da naj se domače cerkvene pesmi vpletejo namesto koralnih spevov. Je pa to tudi v skladu z liturgično zakonodajo, da se namesto speva iz graduala lahko poje katera druga ustrezna pesem, ki jo je odobrila škofovska konferenca. (RMu 48) Vzporednico temu lahko najdemo v pregledu notnih prilog revije *Cerkveni glasbenik* med leti 1976 in 2026. Ta pokaže, da so slovenski cerkveni skladatelji v tem obdobju zložili veliko več zborovskih pesmi z domačim besedilom kot pa glasbo za besedila mašnih proprijev, ki so v *Rimskem gradualu*. Zavedamo se, da tak pregled ne more zaobjeti celotnega ustvarjalnega dela slovenskih cerkvenih skladateljev, a vseeno menimo, da odraža realnost, da je pravih mašnih proprijev tudi v praksi veliko manj kot parafraziranih besedil ali besedil, ki niso povezana z vsebino *Rimskega graduala*.

Ali se je ideal, o katerem je bil govor na liturgičnem tečaju, do danes uresničil? Leta 2018, več kot petdeset let po zaključku drugega vatikanskega cerkvenega zbora, je Cecilija Oblonšek opozorila, da »v slovenskih cerkvah marsikje še vedno vključujemo nekakšne ‘splošne’ pesmi, ki jim ne moremo določiti točnega mesta v bogoslužju, in namesto da bi se besedila

pesmi poglobljala v liturgične skrivnosti ter specifičnost posameznih mašnih delov, energijo usmerjamo v ustvarjanje besedil (in melodij), ki so izrazito splošna, nedoločna.«³ (147) Čeprav je od objave navedene ugotovitve minilo že osem let, tudi novejša praksa kaže, da vprašanje ostaja aktualno. Tako je mogoče je celo opaziti, da se besedila, ki vsebinsko ustrezajo določenemu bogoslužnemu času ali opravi, včasih prenašajo v neustrezen bogoslužni kontekst. Kot primer lahko navedemo pesem *Čakaj in moli Boga*, ki po svoji vsebini spada v binkoštni čas, a se pogosto interpretira kot pesem, primerna za adventni čas. Tako je bila izvedena na eno izmed adventnih nedelj. Sam naslov pesmi bi sicer lahko napeljeval na misel, da gre za adventno pesem, vendar besedilo večkrat omenja dar Svetega Duha, in ne drugega Kristusovega prihoda ali oznanila pričakovanja njegovega rojstva iz Device Marije. Ko zazveni vrstica »Saj v Jeruzalemu Duh se razlije v srca«, postane jasno, da pesem ne spada v adventni repertoar. Tak primer nazorno razkriva, da ostaja potreba po bogoslužni vzgoji še vedno zelo velika.

V zaključnih mislih lahko na vse doslej povedano rečemo, da pri razumevanju današnjega stanja nemalo luči pride iz spoznanja, vsaj tako kaže, da so bile v času neposredno po drugem vatikanskem cerkvenem zboru vse moči usmerjene v to, da bi mašne proprije nadomestile slovenske cerkvene ljudske in zborovske pesmi. Toda kot smo videli, je bila ta praksa v bogoslužju uveljavljena že pred dovoljenjem uporabe domačega jezika, ki je bilo v omejenem obsegu dano s *Konstitucijo o svetem bogoslužju* (1963), nato pa razširjeno z *Navodilom o glasbi pri svetem bogoslužju* (1967). Za nadomeščanje latinskih besedil mašnih proprijev s slovenskimi ljudskimi in zborovskimi pesmimi so se še pred koncilom zavzemali tudi nekateri slovenski skladatelji, kot je bil Hugolin Sattner. »Razvijal je rajši takratnim uradnim latinskim besedilom vzporeden in bolj ljudski način pevskega sodelovanja s poudarkom na obdobjih, mašnih, evharističnih, Marijinih pesmih. S tem je nehote stopil na pot bogoslužne prenove, ki jo

3 Ali ni škoda, da npr. čudovitega besedila »prototipa« obhajilnega speva *Okusite in glejte, kako dober je Gospod* nikoli ne slišimo kot obhajilno pesem, kot obhajilne pesmi pa pojemo zelo splošne pesmi, kot je pesem *Jezus moj, ljubim te* ali celo pesem, ki ima zgolj besedilo *Jezus* (pesmarica *On živi*, str. 192)? Takšne pesmi so odlične za adoracijo pred Najsvetejšim, ne pa med evharističnim bogoslužjem. Takšna »splošnost« v liturgiji ni v skladu z zavedanjem, da ima glasba v liturgiji točno določen namen in ni le glasbeni okras.

je trideset let po njegovi smrti tudi formalno izpeljal drugi vatikanski cerkveni zbor.« (Trošt 1995, 13–14)

Tako je pri nas skozi ta proces cerkvena ljudska in zborovska glasba postala, če lahko tako rečemo, pretežno edino liturgično petje. Zato verjetno lahko tudi rečemo, da je bilo prilagajanje bogoslužja na področju cerkvene glasbe v Cerkvi na Slovenskem veliko bolj usmerjeno v ljudske in domače zborovske pesmi kot pa v koralno glasbo in liturgična besedila proprijev iz *Graduala* oziroma *Rimskega misala*. Zato se zdi, da je obnova bogoslužja pri nas na področju cerkvene glasbe veliko bolj upoštevala določilo *Konstitucije o bogoslužju* o gojitvi cerkvenega ljudskega petja, manj pa to, da je treba ohraniti tudi zaklad koralnega petja in z njim povezanih liturgičnih besedil, tj. proprijev, in v manjšem obsegu tudi spodbudo za ustvarjanje novih cerkvenih skladb na besedila mašnih proprijev.

Naši cerkveni skladatelji (npr. Trošt, Strmčnik, Kimovec, Premrl, Mav, Močnik Damijan, Podobnik) pa so oziroma pišejo tudi glasbo za proprije, vendar je teh, kot smo že rekli, malo oziroma v primerjavi z drugimi pesmimi veliko manj. Med vsemi našimi cerkvenimi skladatelji lahko z vidika proprijev posebej izpostavimo Alojzija Mava in njegove nedeljske in praznične mašne speve. Partiture za nedeljske speve vsebujejo proprije za advent, božič, predpostni čas, štiri postne nedelje, tiho nedeljo, cvetno nedeljo, povelikončni in pobinkoštni čas. Praznični spevi so razdeljeni na pomladni, poletni in jesenski del ter zimski del. Mav je tako morda edini slovenski cerkveni skladatelj, ki je v svoj glasbeni opus vključil tudi mašne proprije, tako da je pravzaprav s tem pokrtil skoraj celotno liturgično leto oziroma vsaj njegove glavne in večje dele.

Ob premisleku o uvajanju mašnih proprijev pri nas se nam poraja še vprašanje razumevanja in porazdelitve vlog med zbor in ljudstvo. Ali obstaja delitev, po kateri so določeni mašni deli res lastni zboru, drugi pa lastni ljudstvu? Verjamemo, da obstaja. Zbor ni podaljšek ljudstva, ampak ima svoj glas, tako kot ima ljudstvo svoj glas. Dogaja pa se, da zbor prevzema tudi tiste dele, ki so po naravi stvari namenjeni prav ljudstvu. (B 54) Tako se redno dogaja, da celo na največji praznik, pri vstajenjski maši, zbor poje vse stalne dele v latinščini. In to niso preprosti gregorijanski napevi, pri katerih bi lahko s petjem sodelovali tudi verniki. To so zahtevne skladbe

znanih skladateljev, ki jih lahko pojejo le boljši zbori. Takšna praksa ni v skladu s *Konstitucijo o svetem bogoslužju*.

Naslednji uvid, ki ga moremo navesti, je, da sta pri nas z uvajanjem domačega jezika iz bogoslužja skoraj popolnoma izginila dva tradicionalna elementa svete maše: gregorijanski koral in bogoslužna besedila mašnih proprijev, ki jih vsebuje gradual. Zdi se, da so bili izzivi, izpostavljeni že na liturgičnem tečaju, preveliki, da bi te speve uspeli integrirati v obnovljeno bogoslužje. Po besedah Marijana Smolika pa sta bila za uvajanje koralnih spevov v bogoslužje ovira tako jezik kot način petja. (1969, 102) Pa vendarle bi vključevanje teh dveh elementov v bogoslužje gotovo pomenilo obogatitev.

Vrnimo v evharistično bogoslužje neverjetno bogastvo teh liturgičnih spevov, ki na najboljši možen način prinašajo sporočilo in poudarke oznanila določene svete maše. To v nobenem primeru ne pomeni zatiranja naše ljudske, zborovske ali sodobne (mladinske) pesmi, saj bo vse to še vedno mogoče peti kot izbiro »druge pesmi«, kakor predvideva RMu 48 in 87, ampak želi biti ena od možnih izbir, ki pa naj bo v vsakem bogoslužju vsaj v deležu zastopana glede na možnosti posamezne župnije.

Izjava o dostopu do raziskovalnih podatkov

Ker raziskava temelji na teoretičnih izhodiščih, v prispevku niso bili ustvarjeni ali analizirani novi raziskovalni podatki.

Kratice

B	<i>Konstitucija o svetem bogoslužju</i> 2004
BR	<i>Konstitucija o Božjem razodetju</i> 2004
MBu	Kongregacija za bogoslužje 1972
NCG	<i>Navodilo o glasbi pri svetem bogoslužju</i> 2003
NK	Kongregacija za svete obrede 1964
NŠAL Cg	Nadškofijski arhiv Ljubljana, Cg, Nadškofija Ljubljana, Ordinariat, Poslovni arhiv, geslo: cerkvena glasba
NŠAL Lz	Nadškofijski arhiv Ljubljana, Lz, Nadškofija Ljubljana, Ordinariat, Poslovni arhiv, geslo: liturgične zadeve
OG	Pij XII. 2003
RMu	Kongregacija za bogoslužje in disciplino zakramentov 2002
TLS	Pij X. 2003

Reference

Arhivska vira

- Nadškofijski arhiv Ljubljana**, Cg, Nadškofija Ljubljana, Ordinariat, Poslovni arhiv, geslo: cerkvena glasba.
- , Lz, Nadškofija Ljubljana, Ordinariat, Poslovni arhiv, geslo: liturgične zadeve.

Ostale reference

- Drofenik, Tone.** 1969. Pesmi namesto spevov? *Cerkev v sedanjem svetu* 3/5–6: 104–106.
- Graduale sacrosanctae Romanae ecclesiae de tempore et de sanctis.*** 1974. Sablé-sur-Sarthe: Abbaye Saint-Pierre de Solesmes.
- Kongregacija za bogoslužje.** 1972. Splošna ureditev molitvenega bogoslužja. V: *Molitveno bogoslužje: Navodila za molitev prenovljenega brevirja*, 15–99. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat v Ljubljani.
- Kongregacija za bogoslužje in disciplino zakramentov.** 2002. *Splošna ureditev Rimskega misala*. 3. izd. Ljubljana: Družina.
- Kongregacija za svete obrede.** 1964. *Prvo navodilo za pravilno izvajanje konstitucije o svetem bogoslužju*. Zavod za cerkveno glasbo. <https://cerkvena-glasba.si/dokumenti/inter-oecumenici> (pridobljeno 1. 1. 2024).
- Konstitucija o svetem bogoslužju.*** 2004. V: *Koncilski odloki*, 62–94. Ljubljana: Družina.
- Konstitucija o Božjem razodetju.*** 2004. V: *Koncilski odloki*. Ljubljana: Družina.
- Mahrt, William.** 2006. Gregorian Chant as a Paradigm of Sacred Music. *Sacred Music* 133/1: 5–14.
- Nadrah, Anton.** 1969. *Cerkvene ljudske pesmi v liturgiji: Oznanjevalno-liturgična vrednost cerkvene ljudske pesmarice iz leta 1961*. Ljubljana: Cistercijski samostan v Stični.

- Navodilo o glasbi pri svetem bogoslužju.** 2003. V: Edo Škulj, ur. *Odloki o cerkveni glasbi*, 303–328. Ljubljana: Družina.
- Oblonšek, Cecilija.** 2018. Liturgična glasba po drugem vatikanskem cerkvenem zboru in doprinos Gregorja Zafošnika v glasbeno zakladnico pokoncilске Cerkev na Slovenskem. *Edinost in dialog* 73: 139–161.
- Pij X.** 2003. *Tra le sollecitudini*. V: Edo Škulj, ur. *Odloki o cerkveni glasbi*, 195–208. Ljubljana: Družina.
- Pij XII.** 2003. *Okrožnica o cerkveni glasbi*. V: Edo Škulj, ur. *Odloki o cerkveni glasbi*, 221–247. Ljubljana: Družina.
- Smolik, Marijan.** 1964. *Pripombe k liturgični konstituciji*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat v Ljubljani.
- . 1969. Preprosti mašni spevi. *Cerkev v sedanjem svetu* 3/5–6: 102.
- . 1987. Ob dvajsetletnici Navodila o glasbi. *Cerkveni glasbenik* 80/1–3: 15.
- . 1992. Bilanca tridesetletnega liturgičnega prizadevanja. *Cerkev v sedanjem svetu* 26/11–12: 168.
- Snoj, Jurij.** 1999. *Gregorijanski koral*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Trošt, Jože.** 1995. Sattnerjeve cerkvene skladbe. V: Edo Škulj, ur. *Sattnerjev zbornik*, 13–14. Ljubljana: Družina.
- V. R.** 1969. Nova besedila in melodije. *Cerkev v sedanjem svetu* 3/5–6: 135.

